

A „katolikus Luther”

FABINY TIBOR

Az elmúlt ötszáz év alatt Luther megítélése mind katolikus, mind protestáns részről igen sokat változott. Ahogy a római katolikus egyházban a 16. századtól kezdve egészen a 20. század közepéig általában egy negatív Luther-kép alakult ki, a protestánsok természetesen a középkori sötétségtől bátran elszakadó hőst ünnepelték benne. Kezdetben az angol Morus Tamás (1477–1536) és a német Johannes Cochleus (1479–1552) nemcsak őseretneket, hanem egyenesen démoni személyiséget láttak benne, s ha nem is ilyen élesen, de általában e negatív kép dominált egészen a 20. század közepéig.¹

A huszadik század második felére azonban katolikus teológusok felfedezték Lutherben az egyház tanítóját. Joseph Lortz kétkötetes reformációmonográfiája jelentett döntő, pozitív fordulatot Luther katolikus értékelésében.² Igazán komoly teológiai monográfiák Peter Manns,³ Ervin Iserloh,⁴ Otto Pesch⁵ és Jared Wicks tollából születtek.⁶

¹ FABINY Tibor, “an overt, incestuous lecher, a plain agent of the devil”: Thomas More’s Daemonizing of Luther in A Dialogue Concerning Heresies” = *Költők, kémek, detektívek, pírítós és fordítások: Írások Novák György tiszteletére. Poets, spies, detectives, pieces of toast, and translations: Essays in honor of György Novák*, Szeged, JATEPress, 2012, 69–78.; David C. STEINMETZ, The Catholic Luther: A Critical Reappraisal, *Theology Today*, 2004/2 (July), 187–201.

² JOSEPH LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, II, Freiburg, Herder, 1939–40.

³ PETER MANN, *Lutherforschung Heute: Krise und Austrauch*, Wiesbaden, Steiner Verlag, 1967.

⁴ ERWIN ISERLOH, *Luther und die Reformation. Beiträge zu einem ökumenischen Lutherverständnis*, Aschaffenburg, Pattloch, 1974.

⁵ OTTO H. PESCH, *Die Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin*, Mainz, Matthias-Grünwald Verlag, 1967.

⁶ JARED WICKS, *Luther’s Reform: Studies on Conversion and the Church*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1992; JARED WICKS, *Man Yearning for Grace: Luther’s Early Spiritual Teaching*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1969.

Ezzel szinte párhuzamosan a protestáns teológusok a korábbi évszázadok protestáns egyháztörténet-írásával ellentétben Luther katolicitását kezdték hangsúlyozni, mondván, Luther nem új egyházat akart alapítani, hanem az egyetemes egyházat akarta megreformálni a tanítás megtisztításával.

A reformáció ezek szerint nem egy eretnekmozgalom volt, hanem az egyetemes (egy, szent, apostoli, katolikus) egyházon belüli reformmozgalom. 1976-ban Robert W. Jenson rendszeres teológus és Eric W. Gritsch így fogalmaztak: „Luther ökumenista volt, és nem szektáriánus”, s utána hozzátézik, hogy a reformáció pedig az egyetemes egyházon belüli teológiai mozgalomnak indult. A hitvallási iratokat – Jenson és Gritsch szerint – úgy kell felfogni, hogy azok az egyetemes egyház irányába tett dogmajavaslatok voltak; ezek közül a legjelentősebb a hit általi megigazulás tanítása volt.⁷

Történészek is felfedezték, hogy nem kell feltétlenül diametrális ellentétet látni a középkor és a reformáció, illetve a reneszánsz kultúrája között. Luther teológiájának a középkorral való kontinuitására különösen az úgynevezett „Oberman-iskola” képviselői mutattak rá. A Németországban és Amerikában egyaránt oktató holland Heiko Oberman Luther életéről szóló nagy műve *Man Between God and the Devil* (Aki az Istennel és az Ördöggel küzdött) csak élete végén jelent meg (1982-ben németül, 1989-ben angolul), de a hatvanas évek elejétől ő a késő középkor és a reformáció kapcsolatát kutatta.⁸ Legjelentősebb tanítványai Samuel Preus,⁹ Kenneth Hagen,¹⁰ David Steinmetz¹¹ és Scott Hendrix.¹²

⁷ Eric W. GRITSCH – Robert W. JENSON, *Lutheranism: The Theological Movement and Its Confessional Writings*, Philadelphia, Fortress Press, 1976, vii.

⁸ Heiko A. OBERMANN, *Luther: Man Between God and the Devil*, New Haven, London, Yale University Press, 1989.

⁹ J. Samuel PREUS, *Carlstadt's Ordinaciones and Luther's Liberty: A Study of the Wittenberg Movement 1521–22*, Cambridge, Harvard UP, 1974; uő, *From Shadow to Promise: Old Testament Interpretation from Augustine to the Young Luther*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1969.

¹⁰ Kenneth HAGEN, *A Theology of Testament in the Young Luther: The Lectures on Hebrews*, Leiden, E. J. Brill, 1974.

¹¹ David C. STEINMETZ, The Catholic Luther: A Critical Reappraisal, *Theology Today*, 61 (2004), 187–201.

¹² Scott HENDRIX, *Ecclesia in via: Ecclesiological Developments in the Medieval*

Nagy port kavartak az elmúlt évtizedben David S. Yeago dél-karolinai egyháztörténésznek a „katolikus Lutherről” szóló nézetei, valamint a „reformáció katolicitását” hangsúlyozó, a lutheránus egyházon belül egyre terebélyesedő mozgalom, melynek két rendszeres teológus a vezetője: Carl E. Braaten és Robert W. Jenson.¹³ A lutheránus egyházon belül ők képviselik az „evangéliumi-katolikus” irányzatot. Létrehozták „Az evangéliumi és katolikus teológiai kutatóközpontot”, amely az elmúlt évtizedekben számos konferenciát szervezett, kiadványt jelentetett meg, és útra indította a legjelentősebb ökumenikus teológiai folyóiratot, a *Pro Ecclesiát*.

David S. Yeago imént említett 1996-os tanulmányában – amely először a Braaten és Jenson által 1994-ben szervezett, „A reformáció katolicitása” című konferencián hangzott el – nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Luther kb. 1518-ra datált „teológiai” áttörése nem elfordulás volt a katolikus egyház hagyományától, hanem éppen ellenkezőleg: odafordulás ahhoz.¹⁴ Luther Yeago szerint nem egyszerűen a „kegyelmes Istent”, hanem a „valódi Istent” akarta megtalálni a mindenkori (így többek között a középkori) vallásos ember állandóan önmaga felé forduló (*incurvatus in se*) bálványimádásával szemben. Tehát Luther nem szakított a katolikus hagyomány dogmatizmusával, szakramentális teológiájával és misztikájával, hanem újraértelmezte és elmélyítette azt.

Az itt következő tanulmányunkban Luther néhány korai írásában keressük a katolicitás nyomait, s e keresés közben tudatosan figyelünk Luthernek a szépről s közvetve a művészetről alkotott nézeteire is. Vizsgálódásainkat elsősorban a teológia számára oly érzékeny vizualitás kérdéseire irányítjuk. Luther írásai alapján próbáljuk megvilágítani, hogy milyen teológiai-elméleti alapjai vannak a német reformáció kora festészeti felvirágzásának (pl. Dürer és Cranach). E kérdést több

Psalms Exegesis and the Dictata super Psalterium (1513–1515) of Martin Luther, Leiden, E. J. Brill, 1974; uő, *Luther and the Papacy: Stages in a Reformation Conflict*, Philadelphia, Fortress, 1981.

¹³ *The Catholicity of the Reformation*, ed. Carl BRAATEN, Robert JENSON, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, UK, William B. Eerdmans, 1996.

¹⁴ David YEAGO, *The Catholic Luther = The Catholicity of the Reformation*, i. m. 26.

szempontból is alaposan körüljárja Carl C. Christensen *Art and the Reformation in Germany* című 1979-ben megjelent könyve.¹⁵

A „katolikus Luther” témakörében külön tanulmánynak kellene foglalkozni a liturgia kérdéseivel, azon belül is Luther és a zene kapcsolatával, amely talán szükségszerűen vezetett Bach muzsikájához két évszázaddal később.*

Az alábbiakról fogunk szólni: A hamis és az igaz látás a „kereszt teológiájában” (*Heidelbergi disputáció*, 1518) (1); evangéliumi Mária-tisztelet (*Magnificat*-kommentár, 1521) (2); képvita Wittenbergben (Karlstadt, a katolikusok és Luther) (3).

I. A HAMIS ÉS AZ IGAZ LÁTÁS A „KERESZT TEOLÓGIÁJÁBAN” (HEIDELBERGI DISPUTÁCIÓ, 1518)

A *Heidelbergi disputáció* Luther sajátos drámai teológiájának, a *theologia crucis*nak az első s egyben legjelentősebb dokumentuma. A *Disputáció* negyven tételt tartalmaz, huszonnyolcat a teológia, tizenkettőt a filozófia területéről. Most csak a huszonnyolc teológiai tételre koncentrálunk. Egy tökéletesen megkomponált szerkezetet figyelhetünk meg a huszonnyolc tétel felépítésében. A szerkezet két tartópillére az első és az utolsó tétel: az első Isten törvényéről szól, az utolsó Isten szeretetéről. A tételek sajátos paradoxonokra épülnek, amelyek már Pál apostolnak a Korintusbeliekhez írt első levelében is megtalálhatók. Lutherre – mint erre egyébként Gerhard Ebeling rámutatott – az „antitetikus”, antitézisekre, ellentétpárookra építő gondolkodás jellemző: filozófia–teológia, betű–lélek, törvény–evangélium, cselekedet–hit, szabadság–szolgaság, világi birodalom – Isten országa, rejtőzködés–kinyilatkoztatás, keresztthalál–megdicsőülés, *theologia gloriae* – *theologia crucis*.

A kereszt teológiájával kapcsolatos leggyakoribb és legvulgárisabb félreértés, hogy ez a teológia csak Krisztus halálával, Nagypéntekkel foglalkozik, s a feltámadással, Húsvétal nem tud mit kezdeni. A helyzet

¹⁵ Carl C. CHRISTENSEN, *Art and Reformation in Germany*, Athens–Ohio, Ohio University Press, 1979.

* Lásd kötetünkben erről Hafenscher Károly rövid írását. (A szerk.)

éppen fordítva van: csak a feltámadáshit fényében érthetjük meg Krisztus kereszthalálának értelmét. Ezt írja Gerhard Forde: ha a „kereszt teológiájáról” beszélünk, arról, hogy *crux sola est nostra theologia*, akkor a „kereszt” szó természetesen mint „rövidítés” (gyorsírás), sűrített szimbólum értendő, ami magába foglalja a megfeszített és feltámadt Jézus Krisztus teljes történetét („narratíváját”), beleértve az ószövetségi előkészületeket, Jézus feltámadását és megdicsőülését is. Fontos itt az Ószövetség szerepét kiemelni: a kereszt teológiájának legtöbb hivatkozott igéje az Ótestamentumban található: pl. 2Móz 33,18–23 (Isten háta), 5Móz 32,39–42 (összezúz és gyógyít), 1Sám 2,6–7 (Az Úr megöl és megelevenít, Anna éneke), Ézs 28,21 (Isten szokatlan tettei, rendkívüli munkája), Ézs 45,15 (rejtőzködő Isten), Ézs 53 (szenvedő szolgál), illetve a bűnbánati zsoltárok.

A kereszt egyszerre jelenti Istennek a bűnre adott válaszát (a bűn büntetését) és a bűntől való megváltást is. Ezért mondhatta Pál apostol, hogy a kerestről való beszéd botrány a zsidónak és bolondság a görögnek.

A kereszt teológiája támadó, „offenzív” teológia, mert nemcsak a bűnt támadja, hanem a bűnös ember teológiáját is. Azt támadja, amit a vallásban a legjobbnak tartunk: a teológiát. A kereszt teológiája ezért polemikus jellegű: azt próbálja leleplezni és kimutatni, hogy az ember saját teológiájával miként takargatja, miként rejti kegyes homlokzat mögé hitelenségét. A kereszt teológiája állandó harcban van a dicsőség teológiájával.

Forde a *Heidelbergi disputációt* a bevezető gondolatok után négy szerkezeti egységben tárgyalja:

- I. A jócselekedetek problémája (1–12. tétel)
- II. Az akarat problémája (13–18. tétel)
- III. A nagy vízválasztó: a dicsőség útja vagy a kereszt útja (19–24. tétel)
- IV. Isten munkája bennünk: a hit igazsága (25–28. tétel)¹⁶

¹⁶ Gerhard O. FORDE, *On Being A Theologian of the Cross: Reflections on Luther's Heidelberg Disputation 1518*, Grand Rapids, Eerdmans, 1997. Magyarul: Gerhard O. Forde, *Ki a kereszt teológusa. Gondolatok Luther Heidelbergi Disputációjáról*. Ford. ifj. Fabiny Tibor és Tóth Sára. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 2005.

A kereszt teológusa állandó polémiában él a dicsőség teológusával. Talán úgy is fogalmazhatnánk – noha Luther ezt tudomásom szerint így nem mondja –: minden teológusban küzd a kereszt teológusa a dicsőség teológusával. A „hit szép harca” és „az élet koronája” az, ha a teológus a kereszt teológusává válik.

Mindennek megvilágításához a *Heidelbergi disputáció* III. részéhez, „A nagy vízvázalasztó”-hoz (19–24. tételek) fordulunk, s kihagyjuk az I. részt a jócselekedetokról, a II. részt az akaratról és az utolsót is, az Isten szeretetéről szólót.

Nézzük először a sokat idézett 19–20. tételeket!

19. *Nem az nevezhető teológusnak, aki Isten láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli.*

20. *Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a „hátát” a szenvedésekben és a keresztben szemlélve fogja fel.*

A középkori teológia az *analogia entis* elvére épült. Vagyis a filozófia az alap, s erre épül a tudományok királynője, a teológia. (Luther a *Heidelbergi disputáció* végén a „talpáról a fejére” állítja a középkori tomista filozófiát, s megrendíti ezzel a teológia arisztotelészi megalapozását.)

Vagyis ha a középkor világméskének megfelelően minden szépen egymásra épül (a létezők nagy láncolata, hierarchia), akkor a teremtésben minden indirekt módon a teremtőre utal: *Omnis mundi creatura / quasi liber et pictura nobis est et speculum* (A világ összes teremtménye mintha könyv vagy festmény volna nekünk, vagy tükör), mondta a 12. században Lille-i Alanus. A középkori filozófia úgy vélte, hogy a teremtésben végső soron minden Istenre utal, vagyis az analógia segítségével megismerhetjük Istent. Tehát a titkok „mögé” láthatunk, a keresztben is csak emberileg, érzelmileg rendülünk meg, de mögötte „látjuk”, felfogjuk Isten csodálatos cselekedeteit.

Luther szerint ez gyökeresen téves út, a kereszt ugyanis nem „transzparens”, nem láthatunk át rajta, hanem a keresztben *Isten láthatóvá tette, hogy mit tett miattunk és értünk*. Ha megkerüljük a keresztet, akkor a látásunkkal van a hiba, nekünk igenis *látni, szemlélni kell Krisztus szenvedését*. Erről szól Luther *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését?* című prédikációja.

A kereszttel „megfordítja” eleve rossz látásunkat. A dicsőség teológusaként fordított optikában láttuk a dolgokat: a rosszat jónak, a jót rossznak, a bolondságot bölcsességnek, a bölcsességet bolondságnak gondoltuk. A kereszttel az „irányváltást” segíti elő.

A kereszttel teológusa nem akar a kereszttel „mögé” látni, számára a kereszttel nem transzparens, hanem tükör: ez vagy Te, ezt tettem Érted – mondja Isten a kereszttel szemlélő embernek. Mózes is a dicsőség teológusa akart lenni, akárcsak Zebedeus fiai Jézus mellett. Isten Mózeshez egyszerre volt kegyelmes (mert valamit mégis megmutatott magából!) és ugyanakkor – ezt Forde is hangsúlyozza! – meg is alázta. Mert csak a *posteriorit* mutatta magából (ezt a szót használja a Vulgata a 2Móz 33,23-ban: „Hátulról meglátsz engemet, de orcámat nem láthatod”). Az Úr nemcsak kitünteti Mózeset, hanem meg is alázza (ha titkokat tárt volna fel neki, akkor a dicsőség teológusává tette volna!).

A Lutherra jellemző offenzív, szinte blaszfém kép azt is sugallhatja, hogy a kíváncsiskodó Mózesnek a „hátsó” részét s nem a szakrálisat, nem az orcáját mutatta meg. Ezt szemlélhetjük a kereszttel is: a mocskot, a bűnt, a fertelmességet. Ezt mutatja meg nekünk az Isten. De ebbe a mocskokba, a tőle nem várt „szokatlan” dologba (Ézs 28,21), az *opus alienumba* (bal kezébe) belerejti annak ellentétét, a minket szerető és megmentő irgalmát, az *opus propriumot*, a jobb kezét. Mindez csak a hívő szemlélőnek tárul fel. Csak a hit ismeri fel Isten szörnyűséges ítéletében az ő megmentő irgalmát. Isten kérlelhetetlen haragja (*ira severitatis*) mögött az ő könyörületes haragja (*ira miserecordiae*) rejtőzik! Erről szól a 21. tétel magyarázata is:

A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a kereszttel teológusa azt mondja, ami a valóság.

Vigyáznunk kell arra, nehogy a kereszttel teológiája „negatív dicsőség-teológia” legyen! Önmagában ne dicsőítsük a szenvedést! A szenvedés önmagában rossz. A kereszttel a dicsőség teológusából akar minket a kereszttel teológusává tenni. Megromlott látásunkat, hamis optikánkat 180 fokos fordulattal akarja elmozdítani. Ami lent volt, most fent lesz, ami lent, az fent, ami jó volt, az rossz lesz, ami rossz, az pedig jó. Mindeközben Isten „kísért” (*Anfechtungen*), megaláz és porba dönt

minket. Igen, fájdalmat okoz nekünk, de amikor a kereszt „megtámad” bennünket, passzívan el kell viselnünk. Ez a mi passziónk. Shakespeare *Lear királyában* Learnek meg kell örülnie ahhoz, hogy megértse a valóságot, Gloucesternek meg kell vakulnia, hogy lássa az igazságot. (Ez a paradox látásmód nagyon hasonlít Luther teológiájában és Shakespeare művészetében.) Meg kell halnunk ahhoz, hogy élhessünk, hogy megláthassuk: a dolog az, ami. Isten önmaga ellentétébe rejtőzködik el: *deus absconditus sub contrario suo*. Dicsősége rejtett a kereszt gyalázatában. Luther odáig is elmegy, hogy kimondja: Isten ördögge lesz, s a pokolra visz azért, hogy mi a mennybe mehessünk. *Opus proprium* rejtett az *opus alienum*ban! Nem mögötte, hanem abban!

A dicsőség teológusa saját vallásosságában felfuvalkodik, megkeményedik. Érvényes ez az ún. „nagy” teológusokra és a szuperkegyesekre egyaránt. A vallási „vágy” is lehet csillapíthatatlan szenvedély. Forde szerint nincs különbség a szuperhívó vágyakozása és az alkoholista között. Mindegyiket valami emberi, tehát alulról jövő (mindegy, hogy „nemes” vagy „nemtelen”) *vágy* mozgatja. A kereszt azonban közbeavatkozik, „interveniál”. Nem engedi, hogy akár a perverz, akár a vallásos „egóm” növekedni kezdjen. Ha engedek az egómnak (beleértve a vallásos egót is!), akkor lecsúszok a kereszt teológusának útjáról, és észrevétlenül a dicsőség teológusa leszek. Azáltal, hogy interveniál, a kereszt megöli bennem az emberit. Meg kell halnunk ahhoz, hogy újjászülethessünk. Nemcsak egyszer, hanem újra és újra, mert az ego állandóan újratermelődik. Luther szerint az igazi halál a haláltól való rettegés vagy lelki félelem. A fizikai, úgynevezett valóságos halál gyerekjáték ehhez képest. Ha legyőztük az igazi halált, akkor nyílik lehetőségünk az új életre. Erről az új életről, Isten bennünk való munkájáról, a hit igazságáról szól a IV. rész (25–28. tétel).

Luther mérnöki pontossággal komponált teológiai tételei az első pillérrrel, Isten törvényével kezdődtek, s az utolsó, 28. tétellel érnek véget: „Isten nem megtalálja, hanem megteremti azt, ami számára szeretetre méltó, az ember szeretete viszont abból fakad, hogy valamit szeretetre méltónak talál.” Erről szól a Luthernek a téziszről szóló magyarázata is:

„Azért válnak széppé, ugyanis a bűnösök, mert szeretetben részesülnek, s nem azért részesülnek szeretetben, mert szépek. Az ember szeretete bizony elfordul a bűnösöktől, a rosszaktól, de Krisztus így

szól: Nem az igazakat jöttem hívogatni, hanem bűnösöket (Mt 9,13). És ez a keresztnak a keresztből született szeretete, amely nem oda vonzódik, ahol az őt gyarapító jót megtalálhatja, hanem ahová ő juttathat jót a rossznak és a jóban szűkölködőnek. Boldogítóbb ugyanis adni, mint kapni – mondja az apostol (ApCsel 20,35). Amiről Zsolt 41,2 szól: Boldog, aki részvétet érez a szűkölködő és szegény iránt. Míg a természetes emberi lelkület nem képes észrevenni azt, ami előtte semmi – azaz szegény vagy nélkülöző –, hanem csak azt becüli, ami virul, értékes és jó. Mert az embereknek a személyét a külső szerint ítéli meg és fogadja el, és aszerint dönt, amit lát stb.”

A szép tehát Luther teológiája szerint Isten állandóan teremtő aktusának eredménye.

2. EVANGÉLIUMI MÁRIA-TISZTELET (MAGNIFICAT-KOMMENTÁR, 1521)

Luther 1521-ben írta a *Magnificatról* szóló kommentárját. Az írást félbe kellett szakítania, amikor a wormszi birodalmi gyűlésre távozott április 2-án, s így a munkát csak Wartburg várában fejezte be.

A kommentárt Frigyes választófejedelem unokaöcsének, János Frigyes hercegnek (1503–1553) dedikálta, aki később majd Luther munkáinak wittenbergi és jénai kiadásait szponzorálta. Mint ez a Spalatinhoz írt leveleiből kiderül, Luther válasznak szánta a kommentárt a tizenhét éves fiatalember hozzá írt levelére.¹⁷

Az előszó és az epilógus arra engednek következtetni, hogy a kommentárt Luther afféle „uralkodói tükörnek” szánta. „Minden uralkodónak ilyen személynek meg kellene tanulnia és a szívében kellene forgatnia Isten anyjának, a Boldogságos Szűznek az énekét. Megérdemli e tiszta szűz, hogy fejedelmek és urak hallgassák az énekét.”

Ha a *Magnificat*-kommentárt formailag nézzük, azt mondhatjuk, hogy egy jellegzetesen lutheri kifejtős igemagyarázattal van dolgunk.

¹⁷ LUTHER Márton, „Magnificat 1521” (ford. TAKÁCS János, PERCZE Sándor) = *Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*, szerk. CSEPREGI Zoltán, Bp., Luther Kiadó, 2011 (Luther Válogatott Művei, 5), 206.

Szemben a Kálvinra jellemző szigorú logikával, jogászi világossággal és nemes egyszerűséggel, Lutherból, mint mindig, úgy folyik és árad a szó, mint a szikláról hömpölygő vízesés. A gondolatok sokszor, talán rendszertelenül ismétlődnek. Akárcsak magában a *Magnificat*ban, egy gondolat kapcsán új szöveggörnyezetben halljuk a régit, az ismétléssel haladunk előre. Luther számára nem választódik ketté írásmagyarázat és prédikáció, hiszen az egzegézisében is prédikál és a prédikációjában is egzegetál. Minden egyes szót és mondatot a jelen helyzetre alkalmaz, sorait nem tudjuk hűvösen, distanciával olvasni, mert állandóan úgy érezzük: minket szólít meg, hozzánk beszél. Szenvedélyesen hisz abban, amit mond; mi sem térhetünk ki üzenetének meghallgatásától. Ezért is fogunk sokszor idézni magából a szövegből.

Mint láttuk, Luthert a *Heidelbergi disputáció*ban is foglalkoztatta az emberi és az isteni gondolkodás közötti alapvető különbség.

Kommentárja első részében Luther az emberi és az isteni szemellentétéről szól. Amíg az ember és a világ szeme állandóan felfelé irányul és magasba tör, addig Isten tekintete lefelé, a mélységbe néz. Csak a mélységbe irányuló isteni látás veszi észre a szegénységet, a nyomort, a „házimunkát és jószágokat ellátó szegény cseléd lányt”. Istennek a gyökerekig, a törzsökig kell lehatolni ahhoz, hogy abból vessző és virágszál legyen. „S épp akkor, amikor Dávid királyi nemzetsége pedig szegény és lenézett volt [...] amikor a legmélyebben volt, akkor születik a Krisztus a lenézett törzsből, egy jelentéktelen szegény leánytól. Abból a személyből fakad a vessző és virág, akit Annás és Kajafás urak leányai még arra sem méltattak volna, hogy legkisebb cselédjük legyen.”¹⁸ Luther később is úgy beszél az emberi szemről, mint valami „csalárd”, „csalpa, önző” dologról. A hamis emberi és a helyes isteni érzékelés mintegy diametrális ellentétben áll egymással.¹⁹

Az emberi gondolkodás Istent tisztátalanul szereti, a jócselekedetekkel, érdemekkel akarja befolyásolni és megnyerni őt. Dávid a

¹⁸ *Uo.* 203–262.

¹⁹ Erre vonatkozólag lásd Edgar THAIDIGSMANN, *Gottes schöpferisches Sehen: Elemente einer theologischen Sehschule im Anschluss an Luthers Auslegung des Magnificat*, *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie*, 29–30, (1987–1988), 19–38. Továbbá: FABINY Tibor, *A szem és a fül: Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa*, *Pannonhalmi Szemle*, 1995/1, 39–51.

pozitív ellenpélda, hiszen ő a legnagyobb nyomorúságban sem szűnt meg Istent szeretni. „Ilyen szíve volt Máriának, Isten anyjának is, aki a legnagyobb javakban dúskálva sem távolodott el Istentől, nem kereste a maga hasznát, hanem szívét tisztán megtartotta Isten jóságának szeretetében és dicséretében.”²⁰

„Milyen csodás szív az ilyen! Isten anyjaként minden ember fölé emelve olyan egyszerű és higgadt maradt, hogy még egy szolgálólányt sem tartott volna kevesebbre önmagánál.”²¹ Mária akkor sem panaszkodna „ha egy másik szolgálólány kapta volna ezt az ajándékot Istentől, Mária annak éppúgy kívánta volna ezt a megtiszteltetést, mint önmagának. S míg magát erre méltatlannak, addig mindenki mást méltónak talált volna. Sőt, akkor is elégedett lett volna, ha Isten elvette volna tőle ezt a jótéteményt, és másnak juttatta volna.”²² „Nem követel magával szemben tiszteletet, úgy jár-ke, dolgozik, tehenet fejt, főz, mosogat, söpröget, ahogy egy cselédlány vagy háziasszony végzi a maga igénytelen, alantas munkáját, mintha nem is törődne a szerfelett nagy javakkal és kegyelemmel.”²³

Sokan csak azért alázatosak, hogy jutalmat nyerjenek, az alázatos ruházat, beszédmód és arckifejezés igen sokszor takarja a legnagyobb gőgöt, ám az igazán alázatosak nem néznek az alázatosság következményére: „az igazi alázat sohasem tud önmagáról, mert ha ennek tudatában lenne, gőgössé lenne.”²⁴ „Az alázat oly természetes és nemes, hogy nem is veszi észre önmagát.”²⁵

A látás problematikája itt is előjön: „nem a látás tárgyát, hanem magát a látást kell megváltoztatnunk [...] amint Krisztus mondja (Máté 5,29), a szemünket kell kivájnunk.” A helyes istenismeretre tanít bennünket az ige: „Az Isten a semmikre és a megvetettekre tekint.”²⁶

Mária azért magasztalja az Istent, mert ő reátekintett. Máriának azért helyes a látása, mert az isteni látást dicséri, s így akkor tiszteljük

²⁰ LUTHER Márton, „Magnificat 1521”, *i. m.* 222.

²¹ *Uo.* 220.

²² *Uo.* 219.

²³ *Uo.* 237.

²⁴ *Uo.* 225.

²⁵ *Uo.* 227.

²⁶ *Uo.*

őt helyesen, ha „Isten alá” állítjuk őt. „Mária nem azt akarja, hogy hozzá, hanem hogy általa Istenhez fordulj.”²⁷ Ám „ma azonban jó néhányan tőle mint Istentől várnak segítséget és vigasztalást... emiatt manapság több a bálványozás a világban, mint valaha”. Ha helyes a Mária-ismeretünk, Luther elmegy egészen odáig, hogy őt szavakkal meg is szólíthatjuk. Ekképpen:

„Ó, boldog Szűz, Isten anyja, bármennyire megvetett és senki voltál, Isten mégis kegyelmesen és gazdagon rád tekintett, és nagy dolgokat vitt véghez benned. Nem voltál rá méltó. De Isten Rád gazdagon kiáradó kegyelme messze meghaladja minden érdemedet. Óh, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál.”²⁸

Talán sikerült demonstrálnunk, hogy milyen nagy hatással volt Lutherre Mária éneke, a *Magnificat*. Luther értelmezése szerint Mária a *Magnificat*-ban a Szentlélek erejével világít rá arra, hogy kicsoda is az Isten. Számára – bár ezt így Luther nem mondja – Mária vérbeli teológus, aki saját hittapasztalatán keresztül tanítja, prédikálja, próféta, hogy az élő Isten egészen más, mert ő az, aki minden emberi értékrendet szubvertál.

Luther *Magnificat*-ja nem mariológia, hanem teológia. Azt az éneket, amit Luther mint szerzetes mindennap a vesperás alkalmával énekelt és imádkozott,²⁹ most az értelmével, pontosabban a Szentlélek által megvilágosított értelmével – és teljes szívvel és lelkével – magyarázta a fiatal hercegnek.

²⁷ Uo. 231.

²⁸ Uo. Takács János fordítása: „óh, boldogságos szűz és Isten anyja, bár megvetett senki és semmi voltál, Isten mégis gazdagon, kegyelmesen rád tekintett és nagy dolgot cselekedett benned, nem voltál rá méltó, mégis érdemeidet messze és magasán túlszárnyalva van meg benned az Isten gazdag, szerfelett nagy kegyelme. Jó neked, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál...” (26.)

²⁹ FEHÉR Károly, Luther és Mária: Luther Magnificat-magyarázata Takács János ny. lelkész fordításának felhasználásával, *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 82 (2009), 15–21.

3. KÉPVITA WITTENBERGBEN (KARLSTADT, A KATOLIKUSOK ÉS LUTHER)

A következőkben részletesebben szólunk a reformáció teológiailag és esztétikai szempontból is izgalmas képvitája egyik első fejezetéről; a kereszténység története során újra és újra fellángoló ikonofília-ikonoklazmus vitáról.

Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486–1541) képviselte Lutherrel szemben a reformáció radikális, „bal” szárnyát. Karlstadt fiatalkorában Erfurtban, majd Kölnben tanult, ahol eleinte tomista, misztikus, illetve kabbalista hatások érték. Ágoston *De spiritu et littera*járól két évig tartott előadásokat a wittenbergi egyetemen, amelynek professzora s egy ideig dékánja is volt. Kezdetben ellenezte Luther tanítását, ám hamarosan magáévá tette a reformátor tanait, sőt Luther távollétében – talán vezető szerepre törekedve – radikalizálni is kívánta azt.

3.1. *Karlstadt képellenes pamfletje*³⁰

Luther wartburgi bujdosása idején, 1522. január 24-én Wittenberg városa rendeleteket hozott, többek között a képek eltörléséről. Karlstadt 1522. január 27-én adta ki a *Von Abtuhung der Bylder* című pamfletjét. Tézisei a következők:

i) *Hogy a templomokban és Isten házában képeket tartunk, helytelen; s ez szemben áll az első parancsolattal, hogy „Ne legyen más Istened!”.*

ii) *Hogy az oltárokon faragott vagy festett bálványokat tartunk, még veszélyesebb, egyenesen ördögi.*

iii) *Ezért helyes, szükséges, dicséretes és kegyes cselekedet ezeket elmozdítani, és ezáltal megadni az Írásnak a tiszteletet, és elfogadni annak ítéletét.*

³⁰ *A Reformation Debate: Karlstadt, Emser, and Eck on Sacred Images: Three Treatises in Translation*, trans. Bryan MANGRUN, Giuseppe SCAVIZZI, Toronto, Center for Reformation and Renaissance Studies, 1998².

Karlstadt gondolatmenete a következő: Isten házában csak őt lehet dicsőíteni; az emberek azt latrok barlangjává tették (Mt 21,13). Karlstadt Hós 9,10-et idézi: „Mint szőlőfürtöket a pusztában, úgy találtam Izráelt; mint a fügefa első termésének zsengejét, úgy néztem a ti atyáitokat; de bementek Baál-Peorhoz és a gyalázatosnak adták magokat, és utálatossá váltak, mint a mit szerettek.” Eszerint a képek halált hoznak azokra, akik azt imádják. A zsidók is bűnbe estek, amikor aranyborjút készítettek.

Karlstadt szerint a pápisták ugyanezt teszik a képeikkel. Hiába mondjuk, hogy nem a képet imádjuk, hanem azt, akit az ábrázol – mégis meghajolnak előtte, pedig ezt Isten tiltja. Hamis a hitünk, ha a szentek képeinek erőt tulajdonítunk. Isten az Ószövetségben oltárt rendelt (Noé, Ábrahám, Mózes), hogy ott az ő neve dicsőíttessék, ám ma az oltáron a szentek képei vannak, s ezzel beszennyezik az oltárt.

Karlstadt nem ért egyet Nagy Szent Gergellyel, aki szerint a képek a szegények Bibliája. Szerinte Jézus nem azt mondta, azok az övéi, akik „látják az én képemet”, hanem ő a szóról, a hangról, annak meghallásáról beszélt: „Az én juhaim hallják az én szómat, és én ismerem őket, és követnek engem” (Jn 10,27). Karlstadt felteszi a kérdést Gergelynek: „Mit tanulhatnak a laikusok a képekből?” Válasza, hogy a kép (pl. Jézus töviskoronája) csak a testet ábrázolja, ám a szó a lelket! Jézus az igét, a szót tanította, és nem a képet!

A képszerűtők Krisztust csak a testben ismerik meg: azt látják csak, hogy ő hogyan függött a kereszten, ám azt nem értik meg, hogy *miért* függött ott. Mikeás prófétára hivatkozik: „És kivágom faragott képeidet és bálványaidat közüled, és nem imádod többé kezeidnek csinálmányait” (Mik 5,12). Az evangélium szavai „élő lelkek”, Krisztus képei pedig csak kő, arany, ezüst, s ezért a bálványokat, mivel azok nem az üdvösségünket szolgálják, el kell távolítani.

Igaz, hogy Isten is adott parancsot kép (ábrázolás) készítésére, például az érckýgyó kapcsán (4Móz 21,9), de ezt Isten és nem az emberi képzelőerő teremtette. S amikor az emberek azt imádni kezdték, akkor az Írás egyetértőleg jegyzi fel Ezékiás király ezekre adott válaszát: szét-törtette az érckýgyót, midőn a zsidók annak kezdetek áldozni (2Kir 18,4).

A világ összes képe sem ér fel a valóságos Isten egyetlenegy sóhajával! Ne mondjuk, hogy a képek könyvek, mert a könyvek tanítanak, a

képek erre nem képesek. Az Írás a képeket bálványokhoz hasonlítja, s azt mondja, hogy az ember azokkal paráznaságot követ el, ugyanúgy, mint a fiatalemberek a parázna nőkkel.

Karlstadt elismeri, hogy talán nyersen fogalmaz, de nyíltan képviseli azt, amit az Írás mond.³¹ Azt üzeni minden kereszténynek, akik szent áhítattal állnak egy kép előtt, hogy a szívükben bálványt hordanak!³²

Karlstadt azért beszél ennyire szenvedélyesen a képek ellen, mert – mint megvallja –, fiatakorában nagyon vonzották lelkét a képek. Most viszont Isten lelke buzdítja arra, hogy távolítsa el szívéből a bálványokat. Azokkal szemben, akik azt állítják, hogy csak az Ószövetség tiltja a képeket, és nem az Új, Karlstadt határozottan állítja, hogy Jézus is az Ószövetségre építette a tanítását. Róm 1,23-at idézve még hozzát teszi, hogy nemcsak Krisztus, hanem Pál apostol is elítéli a képek tiszteletét: „Istennek dicsőségét felcserélték a mulandó embereknek és madaraknak és négy lábú állatoknak és csúszó-mászó állatoknak képmásával.”

Karlstadt szerint a képek csak az „érzéki emberek” számára fontosak. Velük szembeállítja a páli „spirituális embert” (1Kor 2,15), aki a láthatatlan szón keresztül Isten hangját és üzenetét érti meg.

3.2. *Karlstadt két katolikus cáfolata: Emser és Eck*

Karlstadt írására hamarosan két katolikus válasz is érkezett. Az első közvetlen válasz volt, a második lehet, hogy Karlstadt írásától függetlenül született, de közvetve mégis azt cáfolja.

Hieronymus Emser (1478–1527) 1522 áprilisában jelentette meg Karlstadt nevezett művének cáfolatát, s védte meg a katolikus egyház tanítását. Karlstadt művét „arrogánsnak” és „Isten egyháza megtépázásának” véli. Emser így vezeti be írását:

„Mivel a képek nem tudnak beszélni, én, Hieronymus Emser, Isten méltatlan szolgája, szólásra nyitom ajkamat, hogy megvédjem Isten dicsőségét és egyházának szentjeit, különösen Gergely pápát, akit

³¹ Uo. 37.

³² Uo. 38.

Karlstadt oly arrogánsan megtámadott. Isten kegyelmét, a Szűzanya, Gergely pápa, a mennyei seregek és minden jámbor keresztény lélek pártfogását kérem, hogy az egyszerű igazságot írjam le, ami győz majd ezen a »berghardi« doktoron, és nyilvános válaszra késztetni majd.”

Tézisei így hangzanak:

i) Hogy vannak képek a templomban és Isten házában, helyes, s összhangban van az első parancsolattal.

ii) Hogy vannak faragott és festett képek az oltáron, az hasznos és keresztény dolog.

iii) Ezért eretnek és keresztényietlen dolog azokat elmozdítani, mert az Írás, ahogyan mi használjuk, nem ad alapot arra, hogy elítéljük és tiltsuk azokat.

Logikusan felépített gondolatmenete két részre oszlik: először általában a képek eredetéről s azon belül is a zsidó, a pogány és a keresztény képek kialakulásáról beszél. A zsidók képek kapcsán szól többek között Enosról (1Móz 4,26), a kerubokról (2Móz 25), a rézkigyóról (4Móz 21). A pogányok valóban bálványimádásra használták a képeket, de a keresztény képek eredete kapcsán Damaszkuszi Szent Jánosra (650–750) hivatkozik, aki az ortodox hitről szóló könyvének IV. részében védelmébe vette a képeket.

Miért használták a régiek a képeket?

1. Mert nem tud mindenki írni.
2. Általuk az erényre buzdították az embereket.
3. Hogy Istent és a szenteket jobban lehessen tisztelni.
4. Hogy jobban hálát adjanak az emberek.
5. Jobban szolgálják Istent.
6. A szentek még inkább imádkozzanak értünk.
7. Az ő közbenjárásukra elnyerhessük jutalmunkat.
8. Hogy különbség legyen templom és más épület között.
9. Mert a keresztények a tisztelt képeket nem élő dolognak látják, hanem csak Isten és a szeretett szentek típusainak és jeleinek.
10. Ha emberi képeket, szobrokat kiteszünk, miért ne tennénk ki istenieket?

A könyv második része Karlstadt nézeteinek tételes cáfolatáról szól: Emser háromféle kultuszt különböztet meg: a „cultus latriae” egyedül Istenet illeti meg; a „cultus hypeduliae” Szűz Máriát; a „cultus duliae” pedig a szenteket.

Karlstadtnak arra – az első látásra (hallásra?) meggyőző – gondolatára, hogy a képek csak Krisztus szenvedésének „hogyanját” mutatják meg, de arra nem válaszolnak, hogy „miért” szenvedett, Emser szerint a szavak is tulajdonképpen ugyanazt teszik, amit a képek: az igazi „miértet” csak a Szentlélek világosíthatja meg.

Karlstadt elítéli Nagy Szent Gergelyt, ám arról nem szól, hogy az egyházatyák, beleértve Ágostont is, ezt tették. A képek szerinte „csendes Szentírásnak”, vagy ahogy a görögök nevezték, „élő szentírásnak” (zoográfia) tekinthetők.

Elgondolkodtató Emser Karlstadtot és az eretnekeket illető kritikája: „Magad vagy idóloom, s a bálványok imádója. Amikor egy eretnek egy új véleménnyel áll elő, s azt gondolja, hogy ez jobb, mint az egyház tanítása, akkor a szívében önmagából farag bálványt.”³³

Karlstadt nem tartja helyesnek, ha haldoklók kezébe keresztet adnak, hiszen szerinte az csak Krisztus fizikai szenvedését ábrázolja. Emser erre úgy válaszol: „Nem lehet mindig evangéliumot olvasni, s a gyakorlat azt mutatja, hogy lelkileg igenis számít a haldoklónak a kezébe adott kereszt.”

Amikor Karlstadt a képekre értelmezi a bálványokra hivatkozó ezékieli igét (14,7) alapján, Emser így dorgálja meg: „Ide figyelj, te, ariánus, wycliffista, miért fordítod megint ki az igét: amikor ott bálványokról van szó, Te azt a mi képeinkre alkalmazod!”

Emser így summázza a képek használatának lényegét: azok segítik az emlékezést (*memoria*); az írástudatlanoknak helyettesíti a Szentírást (*Biblia Pauperum*), s végül arra indít, hogy kövessük a szenteket (*exitatio*). Összességében az üdvözülés útján adnak segítséget a hívőknek.

Vannak persze visszaélések a képekkel. Emser három ilyet említ: 1. Sokszor témájukat tekintve bonyolult képeket készítettek, mert sokat fizettek érte. Jobb lenne egyszerűbb képeket kitenni. 2. A festők

³³ Uo. 77.

sokszor Vénuszként ábrázolják a szenteket. 3. Könnyedén hiszünk a csodákban. Ezeket alaposabban kellene megvizsgálni.

Épp a Karlstadt–Emser-vita kellős közepén született meg Luther nagy ellenfele, Johannes Maier of Eck (1486–1543), a későbbi augsburgi püspök könyve, amely ezt a címet viseli: *Miért ne mozdítsuk el Krisztus és a szentek képeit?* A könyvből nem derül ki, hogy Eck ismerte-e Karlstadt írását. Ezért ezt rövidebben ismertetjük.

Eck szerint Jézussal érvényét veszítették a mózesi rendelkezések, így azok a keresztények számára nem mérvadóak. Eck válasza Damaszkuszi Szent János inkarnációtanára épül.³⁴

3.3. Eck művének vázlatos szerkezete

I. Az ige megtestesülése által a láthatatlan Isten láthatóvá lett, s alkalmas az ábrázolásra.

II. Krisztus volt az első tekintély, aki a szent képeket használta. (Itt Veronika kendőjére utal.)

III. A képek használatáról elsősorban Szent Lukács tanított. (Eck azt hangsúlyozza, hogy Lukács nemcsak evangélista, hanem festő is volt.)

IV. A képek használata az egyházban régi hagyomány – ezt tanította Eusebius, Augustinus, Jeromos és Ambrosius.

V. A képek használata racionális, mert ezek tanítják a laikusokat, és a szentek felé irányítják őket. (A képek a laikusok Bibliája: Nagy Szent Gergelyt, Damaszkuszi Szent Jánost és Nagy Szent Vazult idézi, hogy a képnek adott tisztelet átszáll arra, akit reprezentál.)

VI. A képek használata racionális, mert segít emlékezni azoknak, akik reá néznek. (Aki el akarja mozdítani a képeket, az gyengíti a Jézus szenvedésére való emlékezést.)

VII. Dicséretesek a képek, mert további hűségese utánzásra buzdítanak.

VIII. A képek használata serkenti az áhítatot. (Beda szerint nincs a Szentírásban olyan ige, ami tiltaná a képeket.)

³⁴ St John of DAMASCUS, *On Divine Images: Three Apologies Against Those Who Attack the Divine Images*, transl. D. ANDERSON, New York, St Vladimir's Seminary Press, 1980.

IX. Azokról, akik ellenzik a képeket. (Itt a bizánci és a Nagy Károly-i ikonoklazzmusról szól Eck.)

X. A római pápák helyreállították azokat a képeket, amelyeket a császárok eltöröltek.

XI. A képek használata tette lehetővé, hogy a németekre szálljon a birodalom.

XII. Katasztrófa történt azokkal a császárokkal, akik elmozdították a képeket.

XIII. Félix urgeli püspök képellenes teológiáját elítélték. (Alcuin ellenfele volt, s 794-ben a Frankfurti zsinaton ítélték el. Eck sajnálatosnak tartja, hogy 793 év után újra felbukkan ez a tanítás.)

XIV. A képek elmozdítói ellen hozott rendeletek. (Gergely Serenus marseilles-i püspökhöz írt levelét idézi.)

XV. Az ikonoklaszták téves érvelése. (Öt szempontot hoznak fel: 1. a Tízparancsolat; 2. Ezékiás dicsérete – lerombolta az érc kígyót; 3. Jézus és a samáriai asszony: lélekben és igazságban kell Istent imádni; 4. az ábrázolások nemcsak bálványimádáshoz, hanem obszcén gondolatokhoz is vezetnek; 5. egy zsidóból lett keresztény érveit sorolják fel.)

XVI. Az első érv cáfolata és a képek tisztelésének magyarázata. (Nem a képek, hanem az idólumok tiltásáról van szó. Az Ex 25-ben a kerubokról.)

XVII. Gondolatok a rézkígyóról – újabb érv mellett, hogy a lélekben és igazságban való imádás nem zárja ki a képek tisztelését.

XVIII. A többi képekkel szembeni érv elutasítása, záró gondolatok. (Vannak olyanok, akiket a képek tisztátalan gondolatokhoz vezetnek, de ez az ő helytelen imádkozásuk következménye. A hívő embernek csak jelek a képek. Utal Jean Gerson *Az egyszerű emberek lelki gyakorlata* c. könyvére, s mondanivalóját úgy summázza, hogy a képek tisztelését nem kell eltörölni. A képek tisztelésének szerzője Jézus és az apostolok, az öt zsinat.)

3.4. Luther első írása Karlstadt ellen (1522. március)

Amikor 1522 első hónapjaiban Luther Wartburg várában György barát álnéven fordította német nyelvre a Szentírást, Wittenbergből

arról érkeztek a hírek, hogy Karlstadt és követői feltüzelték a népet, amely vad indulatokkal szórja ki a képeket és a szobrokat a város templomaiból. Luther a tiltás ellenére Wittenbergbe siet, ahol böjt első vasárnapjától (*Invocavit*) kezdve nyolc napon át prédikál Wittenberg népének a valódi és a hamis szabadságról. Bölcs lelkipásztori szeretettel száll szembe a szélsőséges nézetekkel.

A képekről a harmadik prédikáció szól. Luther ismerteti a vitázók érveit és ellenérveit. Józan meggondolásra int, s mondanivalóját így összegzi:

„Meg kell hát vallanunk, hogy képeket tartani és készíteni szabad, de imádni nem, s ha valaki imádja a képeket, akkor azokat széttépni is szabad, el kell tüntetni őket, ahogy Ezékiás király (2Kir 18,4) tette, amikor lerombolta a Mózes által épített ércábrát. Ahogy én tettem, úgy tett Pál is Athénban. Bement templomaikba, meg szemlélte bálványait, de senkit nem vágott szájon, hanem kiállt a piac közepére, és így szólt: »Athéni férfiak, mindnyájan bálványokat követek« stb. (ApCsel 17,22). A bálványok ellen prédikált, de senkit nem ráncigált el erőszakkal. Te pedig oda akarsz menni, és csődületet támasztanál, az oltárokat ledöntened, a képeket meg szétszaggatnád? Azt gondolod, hogy ki tudod irtani a képeket? Nem; így csak még szilárdabbá teszed őket. Ha itt le is romboldsz képeket, azt hiszed, hogy Nürnbergben és az egész világon leromboltad? Épp ellenkezőleg!”³⁵

3.5. Luther második írása Karlstadték ellen (Írás a mennyei próféták ellen a képekről és a szentségekről, 1525. január)

1524 augusztusában egy Jénában rendezett dispután Luther megpróbálta Karlstadtot visszahódítani a szélsőségektől mentes reformáció oldalára. Miután kísérlete kudarcba fulladt, 1525 januárjában megírja a mennyei próféták ellen a képekről és a szentségekről szóló vitairatát.

³⁵ LUTHER Márton, *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének 1522. március 9–16-ig*, Bp., Magyarországi Luther Szövetség, 1994 (Magyar Luther Füzetek, 3), 22.

Luther rámutat, hogy milyen lényeges különbség van Karlstadt és az általa végzett „képrombolás” között: Luther a bensőben rombolja le a hit által a lélek bálványait, Karlstadt külsőleg, a törvény szerint akarja azt végrehajtani.

„A képrombolást úgy támadtam meg, hogy először is Isten igéje által a szívekből kiragadtam és értéktelen és hitvány dolognak mutattam be [...] mielőtt még Karlstadt dr. a képrombolásról álmodott volna, mert ha a szívekből kiirtatik, akkor semmi kárt nem tesz a szemek előtt. Ámde Karlstadt dr., akinek semmi sem fekszik a szívéen, fordítva cselekedett, és a szemek elől ragadta el azt és a szívekben hagyta.”³⁶

Mózes törvényére utalva írja:

„Azt mondom [...] hogy Mózes törvényeszerint [sic] egy más kép sincs tiltva, csak az Isten képe, az imádás szempontjából. Azonban egy kereszt, vagy más egyéb szent kép birtoklása nincs megtiltva. Nos, rajta, ti képrombolók, csak azért is bizonyítsátok ezt másképen!”³⁷

Az Ószövetségben, írja Luther, számos igehely szól arról, hogy Istennek emlékkövet vagy oltárt emeltek. A parancs arra szól, hogy ezeket imádni nem szabad!

A képrombolók rend nélkül, durván járnak el:

„az ő prófétáik odaállnak, kiabálnak és heccelik a csöccselket, mondván: vágd, tépd, harapd, lökd, törd, zúzd. Taszítsd, taposd, dobd, üsd szájon a bálványokat, ha meg keresztet látsz, köpj szemébe stb. Ennyit tesz Karlstadt módjára elpusztítani a képeket.”³⁸

Amíg Luther a lelkiismeretet szabaddá tette, Karlstadt a törvény által akarta elérni az útját. Luther szerint a pápa és Karlstadt egyaránt megrontják az evangéliumi szabadságot.

„Én a lelkiismeretet és a lelkeket a bűnöktől feloldottnak és szabadnak akarom, ami igazi lelki, evangéliumi prédikátori hivatás, holott Karlstadt törvényekkel foglyul ejti és bűnökkel terheli minden ok nélkül. És ezt még csak nem is Isten törvényével teszi, hanem a maga

³⁶ LUTHER Márton, *Írás a mennyei próféták ellen a képekről és szentségekről*, 1525. január = D. Luther Márton *egyházszervező iratai*, szerk. MASZNYIK Endre, ford. HAMVAS József és Dr. MASZNYIK Endre, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1908 (D. Luther Márton művei, 4), 269.

³⁷ *Uo.* 270–271.

³⁸ *Uo.* 274.

saját agyrémeivel és gazságaival, úgy annyira, hogy ő nem csupán az evangéliumtól áll távol, hanem még csak nem is mózesi tanító; és mégis Isten igéjével, Isten igéjével dicsekszik szüntelen.”³⁹

Luther a keresztény szabadságra Pál apostolnak a Galatabeliekhez írt levele alapján hivatkozik, s szerinte Karlstadtban ugyanaz a törvényeskedő galatabeli lélek lakozik, akikre Pál apostol átkot mondott:

„Karlstadt dr. Krisztus országától elesett és hitével hajótörést szenvedett, azért minket is ki akar onnét ragadni egyenesen a cselekedetekbe és csupa galatákat akar belőlünk csinálni.”⁴⁰

Ironikusnak véli, hogy képromboló ellenfelei az ő képpel illusztrált Újszövetséget idézik. Úgy véli, a képekre szükség van didaktikus megfontolásból, segítségükkel például könnyen lehet tanítani a gyermekeket. Mérsékelt és toleráns nézetére jó illusztráció az alábbi idézet:

„Mindig elítéltem és kritizáltam a vallási képek rossz használatát és azt a hamis bizalmat, amit az emberek a képekbe helyeznek. De ha nem rossz használatról van szó, akkor megengedem, sőt buzdítom az embereket: használják őket, hogy azok jótékony és nevelő célt fejtsenek ki.”⁴¹

ÖSSZEFOGLALÁS

Mondhatjuk természetesen, hogy az még nem teszi Luthert katolikus-sá, hogy nemcsak Rómával, hanem a fanatikussal is szembeállt. Valóban, a reformátor Luther nem lett sohasem „újra” római katolikus-sá. A romanizmusban, akár csak a rajongásban, egy olyan *sensus propriumot* látott, amely emberi rendelkezésekkel, törvényeskedéssel megpróbál Isten igéje és a hívő lélek közé ékelődni.⁴²

Luther az ősegyház *katholikosz* fogalmához nyúlt vissza, amely nem homályosítja el Isten tiszta beszédét. Ezért ostorozta a hamis val-

³⁹ Uo. 276.

⁴⁰ Uo. 329.

⁴¹ Martin LUTHER, *Personal Prayer Book = Luther's Works (LW)*, ed. Gustav K. WIENKE, LXIII, Philadelphia, Fortress Press, 1968, 43.

⁴² Walter MOSTERT, *Az önmagát magyarázó Szentírás: Luther hermeneutikájáról*, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1996 (Hermeneutikai Füzetek, 9).

lásosságot, s ezért akarta a hamis látással szemben a kereszt optikáján megtanítani a valódi, igazi látást. Ezért mutatott rá a felfele irányuló emberi pillantás helyett a lefelé tekintő isteni látásra, a helyes, evangéliumszerű Mária-tiszteletre a *Magnificat*-kommentárban. Bár Luther aligha tekinthető esztétának, a *Heidelbergi disputáció* végén mégis eljutott a szép fogalmához. Ezt az emberi és az isteni szeretet közötti különbségben látta: az előbbi csak „megtalálja”, az utóbbi „megteremti” a szeretnivalót, vagyis a szépet. S végezetül a reformáció szerinte végzetesen eltorzult ikonoklaszta lelkületével szemben védelmébe vette a képek a hit számára is építő egészséges használatát. A lutheri reformáció ezért nem vált sohasem művészetellenessé. Az evangélikus templomokban az oltárnak, a képeknek, a szimbólumoknak megvan a saját szerepe; az oltárt nem szorítja ki a szószék, mint a kálvinista templomokban. Luther, a szó szolgája és felszabadítója maga tervezte vizuális szimbólumát, a „Luther-rózsát”. A képekhez való józan és mérsékelt álláspontja elősegítette hit és kultúra egyensúlyának megőrzését. A reformáció nemcsak új hitet, hanem a hit által megújított művészi formákat is teremtett.

Érvényes ez a lutheri istentiszteletre, amely Luther szerint mise volt, s amely megőrizte az istentisztelet eredeti, a hallható és a látható (ízlelhető!) ige eredeti egységét. Mindez fokozottabban érvényes a lutheri teológiából sarjadó zenére, elsősorban Bach muzsikájára, amelyről azonban e keretek között mi már nem tudunk szólni. A „katolikus” Luther témájában hasonlóképpen érdemes lenne felidézni Luther egyéni spiritualitását, zsolozsmázó gyakorlatát, az általa komponált ének- és imádságoskönyvek lelkiségének teológiai és esztétikai egyensúlyát.